

Зінсу О. І. – аспірантка відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203>

Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства

Метою наукової статті є визначення сегментарності та багатовекторності домашнього насильства в різних соціальних категоріях, обґрунтування необхідності викоринення дискримінаційних стереотипних уявлень про моделі поведінки в сім'ї та побуті. **Методологія.** Методологічну основу статті становить комплексний підхід, що полягає у поєднанні системно-структурного, формально-логічного, порівняльно-правового методів. Теоретичним підґрунтям стали праці вітчизняних та іноземних учених, присвячені різним аспектам домашнього насильства. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ, що дає змогу об'єктивно визначити закономірності вияву різних аспектів домашнього насильства. Структурно-функціональний метод використано для дослідження зв'язків між елементами насильства в сім'ї та побуті. Формально-юридичний метод надав можливість встановити зв'язки між соціальними ролями й домашнім насильством. Методи теоретичного моделювання застосовано для формування практичних рекомендацій та окреслення перспектив подальших досліджень. **Наукова новизна** статті полягає у висвітленні соціальних сегментів домашнього насильства, які раніше не було представлено у вітчизняній науковій думці, у контексті сучасних процесів глобалізації, утвердження принципів гендерної рівності, необхідності викоринення дискримінаційних стереотипних поглядів. Публікація є спробою вирізнити сегментарність домашнього насильства як на світовому рівні, так і у вітчизняному соціально-правовому, культурному просторі, що засвідчило складність зв'язків у структурі домашнього насильства. **Висновки.** Наукова стаття побудована за модульною системою та передбачає висвітлення різних аспектів домашнього насильства. Обрана структура дала змогу послідовно й системно проаналізувати домашнє насильство. Виявлено існування різних соціальних зрізів домашнього насильства. Зазначено, що поряд з ідеями фемінізму стосовно домашнього насильства також розгортається «рух за права чоловіків» у загальному сенсі й стосовно домашнього насильства зокрема. Окреслено особливості виявів домашнього насильства в середовищі ЛГБТ. Зауважено, що будь-яке насильство щодо дитини негативно позначається на розвитку дитячого організму й становленні особистості. Виокремлено «конфлікт лояльності», «теорію прив'язаності», «посттравматичний стрес», «материнський стрес». Розглянуто статуси дитини-кривдника й дитини, постраждалої від домашнього насильства. Проаналізовано погляди вітчизняних учених і дослідників із США, Канади, Австралії, Республіки Франції, Республіки Сенегалу, Республіки Маєрикії. Обґрунтовано значення спільної праці наукової спільноти, міжнародних організацій, державних структур щодо розроблення дієвих заходів запобігання, протидії домашньому насильству з метою викоринення дискримінаційних моделей поведінки в сім'ї та побуті залежно від типу правової системи й вектора визначальних положень державної політики у сфері сімейних правовідносин. На підставі отриманих результатів дослідження обґрунтовано та сформульовано висновки й рекомендації, окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: сім'я; дитина; домашнє насильство; правова держава; людиноцентричність; шлюбні стосунки; «Я-концепція»; соціально-правова матриця; соціальна роль; державна політика.

Вступ

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена нагальною потребою розроблення юридично-психологічних аспектів запобігання домашньому насильству. Активні суспільні трансформації, що відбуваються нині, суттєво змінюють усталені конструкції приватного та суспільного буття, суспільні норми, ідеологічні концепції, правову ідеологію. З розвитком демократії, удосконаленням прав і свобод людини та громадянина відповідної реконструкції потребує вся вітчизняна система юридично-психологічного забезпечення запобігання домашньому насильству. Брак комплексних теоретико-прикладних розробок основних сегментів психолого-правових особливостей домашнього насильства й наявність нагальної необхідності в їх здійсненні зумовлюють актуальність обраної теми й окресленого предметного поля дослідження.

Гостроту проблеми насильства в сім'ї та побуті засвідчують новели вітчизняного законодавства, спрямовані на виконання Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція 2011 року) і заходи правової просвіти щодо формування нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки в приватних та суспільних відносинах. Зокрема, ідеться про прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», внесення змін до КК України (ст. 91-1, 126-1, 390-1), КПК України (ст. 284, 469); схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року; складання Комплексних корекційних програм; відкриття притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або

насильства за ознакою статі, денних центрів соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі; функціонування спеціалізованих служб первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі та ін.

Згідно з результатами вивчення громадської думки з проблематики «Насильство щодо дітей в Україні», проведеним упродовж 2014–2015 років Київським міжнародним інститутом соціології, щонайменше одного з видів насильства зазнавали 65 % дітей віком від 12-ти до 17 років та 89 % дорослих віком від 18 років. 2017 року на обліку з приводу вчинення домашнього насильства стояли 66 966 осіб ("Rozporiadzhennia Kabinetu Miistriv", 2018).

Зазначене спонукає до наукових пошуків генези, структури, детермінантів домашнього насильства. Цілком закономірно, що це привертає увагу вітчизняних та іноземних учених.

Різні аспекти домашнього насильства вивчали українські науковці Ю. Александров, Ю. Антонян, І. Бандурка, І. Богатирьов, В. Боднар, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, О. Гумін, Г. Дерягін, О. Джуца, Д. Йосифович, С. Косенко, К. Левченко, Т. Марценюк, С. Романцова, А. Шиделко та ін.

Соціальну та корекційну роботу з особами, які вчинили насильство в сім'ї, досліджували О. Бандурка, К. Левченко, І. Трубавіна. У юридичній психології вияви домашнього насильства над дітьми вивчала В. Казміренко. Аспекти взаємодії суб'єктів протидії насильству в сім'ї аналізували Н. Шамрук, А. Галай, С. Гречанюк.

3-поміж сучасних іноземних дослідників гендерне сприйняття домашнього насильства вивчали Н. Робертс і Д. Прайс (2019); дослідження потреб дітей, які зазнають насильства в сім'ї, здійснила П. Альварес-Лізотта (2018); наукові пошуки з проблематики розвитку притулків для жінок – жертв насильства в Квебеку здійснювала І. Коте (2017); насильство в домашньому партнерстві ЛГБТ-спільноти вивчали К. М. Рензетті, Ч. Н. Майлі (2014).

Попри вагомий внесок учених, у соціально-правовому просторі залишилося чимало недосліджених і нововиявлених аспектів предметного поля «домашнє насильство», які потребують поглиблення наукових пошуків і практичного розв'язання проблем зазначеної соціальної одиниці.

Отже, актуальність теми наукової статті зумовлена як потребами вдосконалення сучасної практики запобігання випадкам домашнього насильства, так і недостатнім рівнем наукового розроблення цієї тематики в руслі права та юридичної психології.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є висвітлення багато-векторності домашнього насильства шляхом компаративістського аналізу праць вітчизняних й іноземних учених, які зосереджували увагу на масштабності та глобальному рівні домашнього насильства.

Відповідно до мети окреслено завдання дослідження: 1) визначити сутність домашнього насильства як соціального явища та протиправного, суспільно небезпечного діяння; 2) проаналізувати погляди вітчизняних й іноземних вчених щодо сегментарності домашнього насильства в основних соціальних категоріях; 3) встановити характер взаємозв'язку детермінантів домашнього насильства; 4) визначити специфіку подружнього насильства з урахуванням типу шлюбних стосунків і впливу домашнього насильства на дітей; 5) окреслити роль співпраці вчених на міжнародному рівні щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу

Насильство – це соціальне явище, що існує як елемент суспільних відносин – міжособистісних, міжгрупових, міжнаціональних, міждержавних. Домашнє насильство – це особливе суб'єктно-об'єктне відношення, у якому специфічно переломлюються і відтворюються насильницькі передумови, чинники суспільного буття, які продукують деструктивну поведінку особистості. Домашнє насильство через масштабність, багаточисельність, багатовимірність спричиняє значні людські та соціальні витрати, що своєю чергою привертає увагу світової спільноти, практиків, науковців до визначення генези й пошуків дієвих механізмів запобігання, протидії насильству в сім'ї та побуті. «Чимало країн визнали необхідність суспільної реакції на проблему насильства над жінками, що охоплює і домашнє насильство. Було розроблено національні програми, спрямовані на запобігання такому насильству. Ці програми часто ґрунтуються на феміністському підході, згідно з яким насильство над жінками має підґрунтям нерівні владні відносини між чоловіками та жінками» (Lessard et al., 2015).

Канадські вчені зазначають, що «відповідно до феміністичного підходу, запропонованого в міжнародних організаціях (ООН, 2006; ВООЗ, 2013), інші дослідники роблять акцент на соціальному характері проблеми, аналізуючи структурні виміри, зокрема соціальні гендерні відносини. Ще одна тенденція полягає в аналізі феномену насильства в сім'ї, що включає його в безліч моделей насильства між членами сім'ї. Таким чином, від психологічного бачення цього явища до макросоціального аналізу є різно-

манітні уявлення щодо проблеми домашнього насильства» (Lessard et al., 2015).

У ситуаціях сімейного насильства переплітаються об'єктивні та суб'єктивні умови й чинники, унаслідок чого аналізувати його причини, встановлювати жертв і винуватців надзвичайно складно. Вікові особливості психічного й особистісного розвитку, соціальна вразливість, непрості соціальні умови, негативна соціальна ситуація, недосконалість ключових інститутів соціалізації утворюють сприятливі умови для домашнього насильства. Суперечності громадської думки стосовно фонових явищ насильства в сім'ї та збереження дискримінаційних уявлень про моделі поведінки й подолання конфліктів ускладнюють вирішення проблемних ситуацій домашнього насильства.

Важливим аспектом вивчення генези домашнього насильства є спроби «охопити» проблему насильства в сім'ї глобальним аналізом, який інтегрує соціальні та структурні, а також індивідуальні й міжособистісні фактори. Таке уявлення про проблему засвідчує, що насильство в сім'ї не є однорідною реальністю» (Lessard et al., 2015).

В історії виникнення інституту сім'ї дискусійними залишаються такі питання: нуклеарна родина існувала в давні часи чи це явище виникло тільки в сучасний період історії людства; чи був типовим для первісного суспільства груповий шлюб; чи справді існував матріархат як форма людського товариства, де споріднення було лише по материнській лінії і жінки відігравали головну роль у розв'язанні важливих для роду/племені проблем виживання; наскільки такий суспільний устрій був типовим для різних у просторовому й часовому вимірах груп людської популяції (Lavrynenko, 2004, р. 353). «Типи сімейних структур різноманітні й утворюються залежно від характеру шлюбу, споріднення й батьківства» (Lavrynenko, 2004, р. 354).

Конфігурації змістового наповнення категорій «сім'я», «шлюбні відносини» різняться у векторній площині одного суспільства до іншого, а подеколи й у межах одного суспільства за приналежністю до статі, формами, правовими наслідками, статусом «Concubinage», «L'union libre», «Pacs», «Mariage civil (Mariage devant l'officier d'état civil)», «Mariage traditionnel» тощо. Багатовекторність номінантів спільного проживання обумовлює різні правові наслідки та виявляє значну кількість проблем, дотичних до домашнього насильства.

Складність різноманітних пояснювальних моделей генези домашнього насильства спричиняє чимало питань, пов'язаних з його визначенням і способом вимірювання за семантико-ідеографічним принципом, який надає можливість виявити окремі домінуючі одиниці залежно від завдання та прагматичної інтенції. Так, іноземні дослідники відстежують ідеї «чоловічого звільнення» та

розширення суспільного «руху за права чоловіків» у сучасному світі як у загальному аспекті, так і стосовно домашнього насильства зокрема. Попри сформовані інтенції феміністичних студій, обстоюють погляди «маскулізму» на генезу домашнього насильства. Адже непоодинокими є випадки, коли чоловіки теж страждають від традиційних уявлень про соціальні ролі для чоловічої статі й жіночого насильства в сім'ї. Іноземні вчені зауважують, що саме ідеї фемінізму спонукали до публічного визнання існування явища домашнього насильства. Безумовно, ми маємо враховувати й дотримуватися постулатів державної політики стосовно домашнього насильства в конкретних країні чи суспільстві. У цьому контексті своєчасною та доцільною є розроблена політика вітчизняного законодавця стосовно «викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-які звичаї і традиції, що на них ґрунтуються» ("Zakon Ukrainy", 2017).

Домашнє насильство охоплює різні зрізи соціальної структури суспільства, зокрема моногамних і полігамних шлюбів.

Так, дослідник М. Сума стверджує, що в моногамних шлюбах факти домашнього насильства виявлено в 65 % випадків, а в полігамних – у 35 %. Дослідження зазначеного вченого з Республіки Сенегал щодо зв'язку тривалості шлюбу з домашнім насильством виявили такі закономірності: у шлюбах тривалістю до 11 років факти домашнього насильства трапляються у 60 % випадках; у шлюбах тривалістю 11–20 років – у 26,6 % (Mohamed Maniboliot Soumah et al., 2015). Частота насильства в сім'ї є значною для молодих пар (тривалістю ≤ 10 років) і регресує після 20 років спільного життя. З огляду на те, що чимало молодих сімей в Сенегалі відходить від традиційного мешкання в спільному для кількох поколінь будинку й переходить на європейську модель окремого проживання сім'ї, «кризи, які переживають подружжя, стають відомі іншим лише тоді, коли вони серйозні, пройшли стадію переходу до насильницького акту» (Mohamed Maniboliot Soumah et al., 2015).

За результатами проведеного в 20-ти країнах Південної Сахари (Африка) протягом 2010–2015 років дослідження «Домашнє насильство, інтимне насильство партнерів і можливості участі жінки на ринку праці», стверджує В. Тандрейн-Рагобур, гендерна дискримінація в соціальних інститутах та полігамія є важливими факторами ризику виникнення насильства. У зв'язку із цим дослідниця доходить висновку, що розширення можливостей жінок Африки на ринку праці має супроводжуватися відповідними законами, щоб обмежити будь-яку форму гендерної нерівності на мікроекономічному й макроекономічному рівнях (Verena Tandrayen-Ragoobu, 2020).

Доцільно акцентувати увагу на насильстві в середовищі представників ЛГБТ (у контексті офіційно визнаної державної політики щодо зазначеного сегменту). Станом на 1 січня 2019 року реєстрацію одностатевих шлюбів узаконено у 28 країнах світу. Питання насильства в подружніх, партнерських стосунках у середовищі представників ЛГБТ вивчали австралійські дослідники М. Салтер, К. Робінсон, Ж. Ульман. Вони провели опитування 895 чоловіків, які мешкали в Австралії. Оприлюднені ними в січні 2020 року результати дослідження засвідчили, що «чоловіки-геї, бісексуали зазнають насильства в інтимному та сексуальному житті. Було виявлено, що значна частина чоловіків (трое з п'яти) повідомили, що в них у минулому траплялися нездорові або жорстокі стосунки, причому вони зрідка зверталися до поліції чи медичних служб» (Salter, Robinson, & Ullman, 2020).

Наступним соціальним сегментом (зрізом) у домашньому насильстві є подружнє насильство. «Третина жінок у світі вже стала жертвою фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера» (Lessard et al., 2015).

Страждання як наслідок домашнього насильства, які переживає мати дитини, так званий «материнський стрес», незадоволення подружнім життям беззаперечно позначається на вихованні дитини. У дослідженні, проведеному Н. Савард, Ш. З. Годрон, взяли участь тридцять вісім пар матерів і дітей (Savard, & Gaudron, 2014). Для того щоб оцінити рівень розвитку дітей, які зазнали насильства в сім'ї, референтам центру дозволяло було запропоновано заповнити анкету «Соціоемоційний профіль» (Ж. Е. Дюма, П. Дж. Лафренсьєр, Ф. Капуано, П. Дернінг, 1997). Матеріальний стрес також вивчали за скороченою версією «індексу батьківського стресу» (Lacharité, 1993). Результати засвідчили, що складнощі в дитини є істотнішими, коли мати продовжує жити з кривдником, у стані систематичного домашнього насильства, ніж тоді, коли вона покинула його. Що вищим є стрес для матері, то вірогіднішою є соціально ефективна адаптація дитини (Savard, & Gaudron, 2014).

Встановлено, що домашнє насильство негативно позначається на психічному стані жінки, потерпілої від домашнього насильства, її стані здоров'я та економічному добробуті сім'ї. Так, 2001 року Р. М. Толман разом з Д. Розеном (Мічиганський університет, США) проводили дослідження взаємозв'язку між наслідками домашнього насильства і психічним станом, здоров'ям, економічним становищем сім'ї. Отримані результати не втрачають актуальності. Так, майже дві третини жінок зазнали домашнього насильства протягом життя (Tolman, & Rosen, 2001). У жінок, що постраждали від домашнього

насильства, виявлено вищі показники психічних розладів, зокрема: депресія, генералізований тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад, наркоманія та алкогольна залежність, інші проблеми зі здоров'ям, порівняно із жінками, які ніколи не зазнавали домашнього насильства. Домашнє насильство пов'язане зі скрутним матеріальним становищем сім'ї, партнерів (Tolman, & Rosen, 2001). Ці дані також засвідчують необхідність регулювання соціальної сфери населення щодо гарантій забезпечення фізіологічних потреб людини для вразливих категорій суспільства. Професор Р. М. Толман є співдиректором Глобальної програми досліджень з мобілізації чоловіків для запобігання насильству, спільного проєкту Мічиганського університету й Університету Міннесоти.

Дослідження, проведені науковцями університету Мічигану (США) Р. М. Толманом і Д. Розеном, підтвердили зв'язок домашнього насильства із психічним станом, здоров'ям та економічним добробутом сім'ї, що спонукає до перегляду державної соціальної політики щодо гарантій забезпечення задоволення фізіологічних потреб особистості. Потужним чинником протидії домашньому насильству є самореалізація жінкою її потенційних задатків, розширення можливостей професійної реалізації, досягнення економічної незалежності. Робота відіграє вирішальну роль у розширенні можливостей жінок на ринку праці, вони відчують успіх, тому зрештою вносять зміни у власне життя.

Основними факторами ризику домашнього насильства є соціально-демографічні, культурні й економічні, такі як молодий вік, гендерна нерівність, ранній шлюб, нестабільність, рівень освіти (Mohamed Maniboliot Soumah et al., 2015).

У контексті створення належних умов для щасливої, самодостатньої родини, сильної незалежної держави закономірним є вивчення впливу домашнього насильства на організм дитини. Захист дітей від домашнього насильства є одним із наріжних каменів соціальної, гендерної політики правової демократичної держави.

Відомо, що зростання дитини в атмосфері любові, теплоти, турботи закладає міцний фундамент сімейних стосунків. Головними обов'язками батьків є забезпечення гармонійних стосунків у сім'ї, належного догляду, турботи, а головне – безпечного, радісного, щасливого дитинства. «Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього» ("Закон України", 2001). У сім'ї формуються перші елементи морально-правової соціалізації. У перші роки дитинства світ дитини – це її сім'я, родина. Саме в них дитина

шукає захист, підтримку, розуміння. «Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці» ("Zakon Ukrainy", 2001). Тісний емоційний зв'язок дитини з батьками, передусім у перші роки життя, є вагомим чинником формування правомірної самокерованої поведінки особистості. Від того, наскільки батькам вдасться створити та підтримувати атмосферу любові, злагоди, залежить зростання дитини як особистості, її захищеності перед життєвими труднощами та наполегливості. Саме сім'я покликана закладати основу гуманних стосунків, толерантного ставлення один до одного, поваги, доброзичливості. Попри це, нерідко трапляються випадки неналежного виконання батьками, опікунами, піклувальниками своїх обов'язків з виховання дітей, що супроводжується виявом жорстокості стосовно дітей. Руйнівний вплив домашнього насильства створює перешкоди для зростання дитини як самодостатньої особистості, здатної надалі виконувати суспільно корисну працю з дотриманням норм морально-правової матриці суспільства.

Дослідники Вашингтонського університету (США) стверджують, що тісні, дружні та сильні взаємини дитини з батьками забезпечують нижчий ризик формування антисоціальної поведінки в підлітковому віці. «Запобігання жорсткому поводженню з дітьми може знизити ризик антисоціальної поведінки в підлітковому віці, як і зміцнити прихильність батьків до дитини в підлітковому віці» (Sousa, Herrenkohl, & Moylan, 2010).

Своєю чергою Е. Бекер зауважує, що протистояння дитини домашньому насильству потенційно може призвести до шкоди, яка посилюватиметься з часом. Прикладом є жорстоке поводження, коли дитина є і свідком, і жертвою. Різноманітні та численні клінічні наслідки можуть бути наявними навіть тоді, коли насильницькі дії припинено. У дітей спостерігаються як безпосередньо симптоми, так й опосередковані зміни в їхніх стосунках із кожним з батьків (Becker, 2018).

Діти віком до 6-ти років, які стали свідками домашнього насильства, частіше мають психопатологічні проблеми (у формі інтерналізованих чи зовнішніх симптомів) (Guédeney, Guédeney, & Rabouam, 2013).

Насильство лякає маленьку дитину, є джерелом стресу та посилює потребу дитини в прихильності до батьків. На жаль, парадигма

страху є підґрунтям теорії прихильності, згідно з якою почуття і рівень прив'язаності раннього дитинства визначають подальший розвиток усіх пізнавальних, комунікативних та емоційних можливостей дитини. З метою успішного соціального й емоційного розвитку маленькій дитині вкрай потрібен тісний, толерантний зв'язок з дорослим, якому дитина довіряла б свої почуття, думки, який і справді турбувався б про дитину. Досвід взаємодії з дорослими в ранньому дитинстві підсвідомо фіксується та виявляється згодом виявом правомірних-неправомірних учинків. Дитина, яка є свідком насильства в сім'ї, не може розраховувати на допомогу батьків (Guédeney, Guédeney, & Rabouam, 2013). За результати дослідження Т. Іщенко, 27,3 % осіб, які вчинили домашнє насильство, утримували малолітніх і неповнолітніх дітей, 9,1 % випадків злочинів було вчинено в присутності неповнолітніх дітей. Це викликає занепокоєння (Ishchenko, 2019, p. 67).

Руйнівним наслідком впливу домашнього насильства на дитячий організм є посттравматичний стрес дитини та «конфлікт лояльності». Симптоми посттравматичного стресу в дітей, які зазнають домашнього насильства, і роль конфліктів лояльності вивчали дослідники О. Пауль, С. З. Годрон. «Конфлікт лояльності» спричинений негативною атмосферою в сім'ї, родині. Нерідко дитина постає перед вибором між двома важливими для неї дорослими під час сцен домашнього насильства, сварок чи в період розлучення. Дитина має здійснити складний життєвий вибір: з ким залишитися жити після розлучення батьків. Через невміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, неготовність батьків контролювати агресивні почуття, емоції, тягар «конфлікту лояльності» лягає на тендітні плечі дитини. Довготривалий «конфлікт лояльності» призводить до психоневрологічних порушень. Непоодинокими є випадки, коли дитина, утягнута в домашнє насильство, поступово вбирає зразки деструктивної поведінки й відтворює її за межами домівки в дитячому садочку, школі тощо. Зазначені деструктивні тенденції суб'єкта посилюють ризик формування усталеної антисуспільної спрямованості особи й мають похідне детермінуюче значення в структурі загальної криміногенної ситуації (Paul, & Zaouche Gaudron, 2017).

Науковець О. Романенко зазначає, що постійна атмосфера напруженості між батьками призводить до того, що дитина прагне якомога менше перебувати вдома, втрачає емоційний контакт з батьками, виходить з-під соціального контролю дорослих (Romanenko, 2018, p. 76).

Одним із детермінантів домашнього насильства є стереотипні уявлення щодо фізичного покарання як інструмента виховання «слухняних» дітей, що насправді є виявом домашнього насильства та жорсткого поводження з дітьми або

загрози його вчинення. З цього приводу В. Казміренко зауважує, що стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладено у свідомості, його застосовують з покоління в покоління як найефективніший і дієвий. Для дорослих насильство, передусім – психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини. Статистика засвідчує, що саме в сім'ї вчиняють 30–40 % усіх тяжких злочинів. Здебільшого жертвами злочинів на підґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей залишають сім'ї, удаються до самогубства. Шкідливість фізичного покарання полягає, насамперед, у тому, що воно збуджує нервову систему дитини. Її психіка грубішає, дитина втрачає чутливість до інших засобів виховання. Натомість ці «педагогічні методи» закріплюються у свідомості, згодом їх використовують для виховання власних дітей як найефективніші (Kazmirenko, 2017, p. 81).

У цьому контексті О. Романенко стверджує, що часті фізичні покарання призводять, по-перше, до появи в дитини дратівливості, агресивності, по-друге, до заниженої самооцінки, по-третє – втрати чуйності й здатності співчувати іншим людям, по-четверте – формування ворожого ставлення до батьків. Також відомо, що діти, які зростають у таких умовах, часто виявляються не здатними чинити опір, кликати на допомогу, коли опиняються в ролі жертви, переносячи на ситуацію мотив підпорядкування насильству, що сформувався в сім'ї. Унаслідок цього найважливіші потреби дитини (потреба в розумінні та підтримці дорослих, батьків, однолітків, потреба в самоповазі) починають фруструватися, що згодом створює глибокий внутрішній дискомфорт (Romanenko, 2018, p. 76-77).

Дитина, зазначає Я. Юрків, не володіє достатніми знаннями й повноваженнями, що дають змогу контролювати ситуацію. Із цієї позиції насильство над дітьми виявляється через владу батьків і дорослого світу (Yurkiv, 2013, p. 187).

Дослідниця В. Казміренко акцентує увагу на тому, що найпоширенішим видом насильства, а отже, жорстокого поводження з дітьми, є психологічне. Незалежно від умов і форм насильства, воно неодмінно розпочинається й супроводжується емоційною жорстокістю, тобто психологічним насильством (Kazmirenko, 2017, p. 83).

Водночас Я. Юрків виокремлює форми психологічного насильства: відкрите неприйняття і постійна критика дитини; погрози на адресу дитини, які виявляються в словесній формі; зауваження, висловлені в образливій формі, що принижують гідність дитини; навмисна фізична або соціальна ізоляція дитини; пред'явлення до дитини вимог, що не відповідають її віку та можливостям; брехня і

невиконання обіцянок з боку дорослих, ослаблення довіри дитини; грубий психічний вплив, що викликає в дитини психічну травму. Наслідки емоційного насильства: затримка фізичного й розумового розвитку; наявність різних соматичних захворювань (різка втрата маси тіла, ожиріння, виразка шлунку, шкірні захворювання, алергічні реакції); нервові тики, енурез, порушення апетиту; занепокоєння або тривожність, порушення сну, тривалий пригнічений стан; схильність до самоти, складнощі у встановленні контактів з дорослими, однолітками, низька самооцінка; агресивність або надмірна поступливість; низька успішність (Yurkiv, 2013, p. 186).

З огляду на посилення міграційних процесів, чільне місце в сегментарному зрізі домашнього насильства посідає середовище трудових мігрантів, діти яких залишені на батьківщині. Дитині бракує батьківського виховання, присутності, тож поступово, з плином часу, посилюється розрив між дитиною і батьками. Родичі, з якими залишилася дитина, не завжди старанно й сумлінно виховують її, що створює ризик домашнього насильства стосовно дітей.

Зазначене зумовлює необхідність удосконалення державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Так, поставлену мету відображено у вітчизняному законодавстві шляхом окреслення статусу «дитини-кривдника» та «дитини, постраждалої від домашнього насильства». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі; дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років і зазнала домашнього насильства в будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства» ("Zakon Ukrainy", 2017).

Результати досліджень переконливо засвідчують актуальність наукових пошуків щодо структурних вимірів насильства, оскільки вони перетинають чимало контекстів вразливості до насильства і, ймовірно, позначатимуться на взаємозв'язках між складовими домашнього насильства.

Закономірними є зусилля державної політики різних країн, академічної спільноти, громадськості, міжнародних організацій щодо формування успішної практики запобігання та протидії домашньому насильству. У цьому контексті слушною видається думка канадських учених про важливість співпраці за аналізованим напрямом, щоб об'єднати досвід дослідників і практиків, сприяти обміну напрацюваннями і вдосконаленню політики в цій сфері» (Guédeney, Guédeney, & Rabouam, 2013).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в дослідженні домашнього насильства як фонового соціального та суспільно небезпечного діяння, яке спонукає до згуртування вчених світу для розроблення ефективних, дієвих заходів запобігання та протидії домашньому насильству. У статті використано напрацювання сучасних вітчизняних дослідників і науковців із США, Канади, Австралії, Франції, Південної Африки, Сенегалу, що сприяє збагаченню наукової правової думки. Уперше здійснено спробу виявити різні соціальні зрізи домашнього насильства в контексті багатoshаровості та масштабності домашнього насильства й на підставі досліджених наукових праць.

Сформульовані в науковій статті теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути підґрунтям для подальших наукових досліджень юридично-психологічної характеристики домашнього насильства та їх прикладного застосування під час розроблення цільових програм правової освіти, тренінгів.

Висновки

Здійснене дослідження соціальних зрізів і сегментів домашнього насильства переконливо засвідчило багатомірність, багатoshаровість домашнього насильства як фонового соціального явища та як протиправного, винного, суспільно небезпечного діяння. Це дає підстави стверджувати про доцільність подальшого вивчення окреслених сегментів на інтегративному рівні права, соціології, психології, педагогіки, філософії.

Україні необхідним вбачається дослідження номінацій державної політики у сфері захисту від неправомірних вчинків у сім'ї та побуті, а також формулювання пропозицій з удосконалення законодавства в цій сфері. Беззаперечну роль у реалізації обраного державою курсу щодо запобігання, протидії домашньому насильству відіграють посилення соціальних гарантій вразливим категоріям населення, самовдосконалення особистості, розвиток критичного мислення, вольові якості, позитивна «Я-концепція», що поряд з реалізацією програм правового виховання та підвищення правової культури є дієвим засобом ефективної профілактики й запобігання домашньому насильству.

REFERENCES

- Becker, E. (2018). Soigner l'enfant confronté à la violence parentale. *Perspectives Psy*, 57(3), 194-205. doi: <https://doi.org/10.1051/pps/2018573194>.
- Guédeney, N., Guédeney, A., & Rabouam, C. (2013). Violences conjugales et attachement des jeunes enfants. *Perspectives Psy*, 52(3), 222-230. doi: <https://doi.org/10.1051/pps/2013523222>.
- Ishchenko, T.V. (2019). Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky domashnoho nasylstva [Personality of Criminal as an Element of Forensic Characterization of Domestic Violence]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(112), 65-72. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1091>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.65> [in Ukrainian].
- Kazmirenko, V.O. (2017). Vyiavy domashnoho nasyllia nad ditmy [Findings Domestic violence against children]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(20), 78-90. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419> [in Ukrainian].
- Lavrynenko, N.V. (2004). Genderni vidnosyny v rodyni [Gender Relations in the Family]. *Osnovy teorii henderu, Fundamentals of Gender Theory*. V.P. Aheieva, V.V. Blyzniuk, I.O. Holovashenko, P.P. Hornostai (Ed.). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Lessard, G., Montminy, L., Lesieux, É., Flynn, C., Roy, V., Gauthier, S., & Fortin, A. (2015). Les violences conjugales, familiales et structurelles: vers une perspective intégrative des savoirs. *Conjugal, Domestic, and Structural Violence: Toward an Integrative Perspective of Knowledge*, 22. Retrieved from <https://id.erudit.org/iderudit/1031116ar>. doi: <https://doi.org/10.7202/1031116ar>.
- Mohamed, Maniboliot Soumah (et al.). (2015). Les violences conjugales à Dakar. *The Pan African Medical Journal*. Retrieved from <http://www.panafrican-med-journal.com/content/article/22/182/full>.
- Paul, O., & Zaouche Gaudron, C. (2017). Symptômes de stress post-traumatique chez les enfants exposés à la violence conjugale: Le rôle des conflits de loyauté. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 49(1), 32-40. doi: <https://doi.org/10.1037/cbs0000063>.
- Romanenko, O.V. (2018). Napriamy psykhoprofilaktyky viktychnoi povediky nepovnolitnikh [Directions of Psycho Prophylaxis of Minors Victimized Behavior]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology* 6 2(23), 72-82. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/891>. doi: <https://doi.org/10.33270/03182302> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Miistriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati na period do 2023 roku": vid 10 zhovt. 2018 r. No. 728-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of the State Social Program for Prevention and Counteraction to Domestic and Sexual Violence for the Period up to 2023" from October 10, 2018, No. 728-r]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 82, 74 [in Ukrainian].
- Salter, M., Robinson, K., & Ullman, Ja. (2020). *Gay, Bisexual, and Queer Men's Attitudes and Understandings of Intimate Partner Violence and Sexual Assault*. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260519898433>.

- Savard, N., & Zaouche Gaudron, C. (2014). Violence conjugale, stress maternel et développement de l'enfant. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 46(2), 216-225. doi: <https://doi.org/10.1037/a0030622>.
- Sousa, C., Herrenkohl, T., & Moylan, C. (2010). Longitudinal Study on the Effects of Child Abuse and Children's Exposure to Domestic Violence, Parent-Child Attachments, and Antisocial Behavior in Adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260510362883>.
- Tolman, R.M., & Rosen, D. (2001). *Domestic violence in the lives of women receiving welfare: Mental health, substance dependence, and economic well-being*. First Published February 1. doi: <https://doi.org/10.1177/1077801201007002003>.
- Verena, Tandrayen-Ragoobu. (2020). Intimate partner violence and women's labour force participation in Sub Saharan Africa. *Community, Work & Family*. Taylor & Francis. doi: <https://doi.org/10.1080/13668803.2018.1540400>.
- Yurkiv, Ya.I. (2013). Nasylstvo ditei u simi yak sotsialno-pedahohichna problema [Child violence in the family as a socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Uzhgorod University Scientific Bulletin*, 28, 185-189. doi: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/575> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva": vid 26 kvit. 2001 r. No. 2402-III [Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" from April 26, 2001, No. 2402-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protyidii domashnomu nasylstvu": vid 7 hrud. 2017 r. No. 2229-VIII [Law of Ukraine "On Prevention and Countering Domestic Violence" from December 12, 2017, No. 2229-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

- Becker E. Soigner l'enfant confronté à la violence parentale. *Perspectives Psy*. 2018. Vol. 57. No. 3. P. 194–205. doi: <https://doi.org/10.1051/pps/2018573194>.
- Guédénéy N., Guédénéy A., Rabouam C. Violences conjugales et attachement des jeunes enfants. *Perspectives Psy*. 2013. Vol. 52. No. 3. P. 222–230. doi: <https://doi.org/10.1051/pps/2013523222>.
- Іщенко Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 65–72. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1091>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.65>.
- Казміренко В. О. Вияви домашнього насильства над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 78–90. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419>.
- Лавриненко Н. В. Гендерні відносини в родині. *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. / редкол.: В. П. Агєєва, В. В. Близнюк, І. О. Головашенко, П. П. Горностай. Київ : К.І.С., 2004. С. 354–382.
- Lessard G., Montminy L., Lesieux É., Flynn C., Roy V., Gauthier S., Fortin A. Les violences conjugales, familiales et structurelles: vers une perspective intégrative des savoirs. *Conjugal, Domestic, and Structural Violence: Toward an Integrative Perspective of Knowledge*. 2015. No. 22. URL: <https://id.erudit.org/iderudit/1031116ar>. doi: <https://doi.org/10.7202/1031116ar>.
- Les violences conjugales à Dakar / [Mohamed Maniboliot Soumah et al.]. *The Pan African Medical Journal*. 2015. URL: <http://www.panafrican-med-journal.com/content/article/22/182/full>.
- Paul O., Zaouche Gaudron C. Symptômes de stress post-traumatique chez les enfants exposés à la violence conjugale: Le rôle des conflits de loyauté. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 2017. No. 49 (1). P. 32–40. doi: <https://doi.org/10.1037/cbs0000063>.
- Романенко О. В. Напрями психопрофілактики віктимної поведінки неповнолітніх. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 72–82. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/891>. doi: <https://doi.org/10.33270/03182302>.
- Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 728-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 82. С. 74. Ст. 2726.
- Salter M., Robinson K., Ullman Ja. Gay, Bisexual, and Queer Men's Attitudes and Understandings of Intimate Partner Violence and Sexual Assault. 2020. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260519898433>.
- Savard N., Zaouche Gaudron C. Violence conjugale, stress maternel et développement de l'enfant. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 2014. No. 46 (2). P. 216–225. doi: <https://doi.org/10.1037/a0030622>.
- Sousa C., Herrenkohl T., Moylan C. Longitudinal Study on the Effects of Child Abuse and Children's Exposure to Domestic Violence, Parent-Child Attachments, and Antisocial Behavior in Adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260510362883>.
- Tolman R. M., Rosen D. Domestic violence in the lives of women receiving welfare: Mental health, substance dependence, and economic well-being. First Published February 1, 2001. doi: <https://doi.org/10.1177/1077801201007002003>.
- Verena Tandrayen-Ragoobu. Intimate partner violence and women's labour force participation in Sub Saharan Africa. *Community, Work & Family*. 2020. Taylor & Francis. doi: <https://doi.org/10.1080/13668803.2018.1540400>.
- Про охорону дитинства : Закон України від 26 квit. 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
- Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

Стаття надійшла до редколегії 08.01.2020

Zinsu O. – Postgraduate Student of the Department of Doctoral and Postgraduate School, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203>

Social and Legal-Psychological Aspects of Domestic Violence

The **purpose** of the scientific article is to identify the segmentation and multiple vectors of domestic violence in different social categories and to substantiate the need to eradicate discriminatory stereotypical perceptions of family and domestic behavior. **Methodology.** The methodological basis of the article is a comprehensive approach in the combination of system-structural, formal-logical, comparative-legal methods. The theoretical basis was the work of domestic and foreign scientists on different aspects of domestic violence. The process of research used a dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena, which allows to objectively determine the patterns of manifestation of various aspects of domestic violence. The structural and functional method was used to investigate the links between the elements of domestic and domestic violence. The formal legal method made it possible to establish links between social roles and domestic violence. The methods of theoretical modeling were applied to form practical recommendations and outline prospects for further research. The **scientific novelty** of the article is to cover social segments of domestic violence that have not been previously represented in national scientific opinion, taking into account current processes of globalization, affirming the principles of gender equality, the need to eradicate discriminatory stereotyped views. The work is an attempt to distinguish between the segmentation of domestic violence in the world arena and in the domestic socio-legal, cultural space, emphasizing the complexity of the links in the structure of domestic violence. **Conclusions.** The structure of the scientific article is based on a modular system and covers various aspects of domestic violence. The chosen structure made it possible to consistently and systematically analyze domestic violence. Various social sections of domestic violence have been identified. It is noted that along with the ideas of feminism on domestic violence, there is also a «movement for the rights of men» in general and on domestic violence in particular. The features of domestic violence in the LGBT environment are outlined. It is emphasized that any violence against the child has a negative impact on the child's body and personality development. Loyalty conflict, attachment theory, post-traumatic stress, and maternal stress were identified. Emphasis is placed on the status of the child abuser and the child victim of domestic violence. The views of national scientists and the views of scientists, researchers of the USA, Canada, Australia, the Republic of France, the Republic of Senegal, the Republic of Mauritius are stated. The importance of joint work of the scientific community, domestic and foreign scientists, international organizations, state structures to develop effective measures of prevention, combating domestic violence in order to eliminate discriminatory models of behavior in the family and everyday life, taking into account the type of legal system and the vector of defining state policy in sphere of family legal relations. Based on the results of the study, the conclusions and recommendations are formulated and recommendations outlined for the prospects for further research.

Keywords: family; child, domestic violence; rule of law; human-centricity; marital relations; self-concept; social-legal matrix; social roles; public policy.